

Arheološka istraživanja razorene crkvice Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca

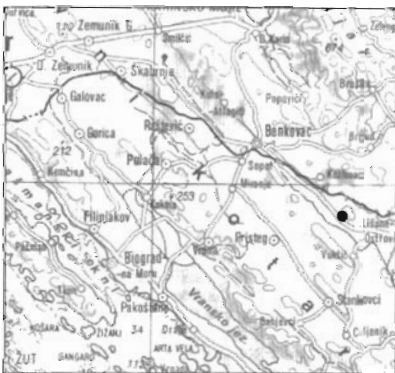
Prof. dr. Nikola JAKŠIĆ

Filozofski fakultet Zadar - Odsjek za povijest umjetnosti

HR - 23000 Zadar, Obala Kralja Petra Krešimira IV, 1

Arheološka istraživanja bila su uvjetovana činjenicom da je srednjovjekovna crkvice Sv. Martina, inače jednostavnog pravokutnog tlorisa s pravokutnom apsidom, bila minirana 1992. godine u vrijeme dok je prostor sjeverne Dalmacije bio pod okupacijom pobunjeničkih srpskih snaga. Istraživanja se provode s namjerom da bi se omogućila rekonstrukcija razorene srednjovjekovne crkvice. Pokazalo se, međutim, da je srednjovjekovna (gotička?) crkvice sagrađena na predromaničkom pločniku jedne prostranije, izvorno ranokršćanske crkve. Ta je također bila jednobrodna, no, s poligonalnom, a ne s pravokutnom apsidom i bila je nešto prostranija od miniranog objekta. Spomenuta je ranokršćanska crkva dobila uskoro pregradnje na uzdužnim stranama (a možda i narteks), te je na taj način nastao objekt kompleksnog tipa. U predromaničko doba bočne su prigradnje pretvorene u kapele, a središnji je objekt dobio masivni kameni pločnik na kojem su bila postavljena četiri rimska arbitrava kao nosači svodne konstrukcije novog objekta. Tako definirani građevinski kompleks stradao je u kasnom srednjem vijeku, te je na istom predromaničkom pločniku izrasla skromnija gotička crkvice.

Tijekom istraživanja pronađeno je više ulomaka predromaničkih reljefa i dijelovi posvetnih natpisa koji će pomoći završnoj interpretaciji građevinskog sklopa kada istraživanja budu u cijelosti završena. Istraženo je ujedno i oko 200 grobova od kojih samo dio pripada srednjem vijeku, a ponudili su uglavnom standardne nalaze poznate iz kasnosrednjovjekovnih nekropola na prostoru Dalmacije.

Crkvice Sv. Martina u Lepurima na kojoj se izvode zaštitna arheološka istraživanja ide u red brojnih katoličkih objekata koji su do temelja razrušeni tijekom 1992. godine u vrijeme srpske okupacije tih prostora. Odmah nakon oslobođenja pristupilo se raščišćavanju ruševina i pripremama za obnovu crkvice u okviru nastojanja zadarske službe zaštite spomenika kulture za saniranje ratnih šteta na ukupnom zadarskom prostoru. Šira je zaštitarska akcija podrazumijevala uključivanje različitih ustanova koje mogu biti od pomoći na obnovi razorene graditeljske baštine pa je tako arheološko istraživanje na ovom lokalitetu povjereno Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita. Istraživanja su obavljena u dvije kampanje tijekom ljeta 1997. i 1998. godine i još nisu dovršena. Slijedila je 1999. godine fizička konsolidacija oštećenih zidova kao dio priprema za njezinu cjelovitu obnovu, a arheološka će istraživanja biti nastavljena i valjda dovršena u posljednjoj predviđenoj kampanji prije cjelovite rekonstrukcije same crkvice.

Crkvice koja je 1992. godine minirana bila je skromna pravokutna građevina s pravokutnom apsidom na istoku i preslicom na pročelju.¹ Stajala je posred katoličkog groblja u Lepurima neposredno uz cestu Benkovac - Knin. U literaturi se spominjala sporadično, a prvi ju je opisao I. Petricioli 1987. godine.² Od tehničke dokumentacije prije rušenja sačuvan je samo tloris u Konzervatorskom odjelu u Zadru, a, na žalost nikada nisu snimljeni njezini presjeci. Petricioli je zapazio na crkvi neke stilske elemente koji su upućivali na kasnu romaniku, no crkvice je očigledno znatnije bila pregrađena krajem 17. ili u 18. stoljeću, pa stoga i nije pobudila osobiti interes istraživača. Upozorio je Petricioli i na rimska spolija koja su ponegdje bila vidljiva u njezinom zidu.³

Lokalitet je arheolozima bio zanimljiv ponajprije stoga što su se uokolo crkvice povremeno pronalazili ulomci predromaničkih reljefa pa ga zato usputno i spominju u ranijoj literaturi, primjerice Zlatović, Marun, Gunjača.⁴ No, tek kada je N. Gabrić objavio predromaničke ulomke, koji su tijekom godina nalaženi na groblju uokolo crkvice (uglavnom 1973. godine kada je crkvice obnavljana) postalo je razvidno da je to vrlo važan lokalitet na kojem se mogu očekivati značajniji nalazi.⁵ Među predromaničkim reljefima osobito su se isticali oni s ostacima natpisa, koje je u dva navrata obradila V. Delonga ističući njihov značaj.⁶ Ukazala je i na općenitu važnost samog lokaliteta s obzirom na arheološke nalaze iz ranijih povijesnih razdoblja, osobito iz rimskog perioda, a pretpostavila je i značajniji ranokršćanski sloj.

Osnovna zadaća koja je bila postavljena pred istraživače odnosila se na utvrđivanje stvarnog stanja miniranog objekta, tj. njegovih perimetralnih zidova čiji su ostaci znatno razdrmani snažnom eksplozijom u kojoj je crkvice porušena. Nadalje, trebalo je ustanoviti moguće građevinske slojeve koji su prethodili miniranom objektu, a za to je bilo indicija jer su na njih ukazivali prije spominjani nalazi među kojima se posebno isticao sloj kojega predstavljaju ulomci predromaničkih reljefa. Istraživanja su provedena tako da se iskapalo istovremeno unutar samog objekta i uokolo njega. Znatne poteškoće u ovim istraživanjima bile su izazvane činjenicom da se crkvice nalazi na groblju te da je istodobno služila i kao župna crkva i kao grobišna kapela. Uokolo same crkve naime, u posljednjih dvadesetak godina sagrađene su velike betonske grobnice koje su ponegdje već zahvatile slojeve povijesne arhitekture primakavši se sasvim blizu postojećoj crkvi. Osim toga stoljetno ukapanje na tom mjestu rezultiralo je znatnim podizanjem razine terena uokolo crkvice, što je onda izazivalo i potrebu stalne korekcije razine njezina poda i dakako njezina jedinog, zapadnog ulaza. Osim toga u neposrednoj su blizini crkve bili posađeni čempresi, kako je to već običaj na našim grobljima, a neki su od njih dostigli zaista ogromne dimenzije. Da će te čemprese trebati ukloniti pokazalo se već u prvim danima

¹ Šire o naporima koje je spomenuta služba uložila na obnovi graditeljskih povijesnih objekata vidi u M. DOMIJAN, *Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskog odjela u Zadru, Godišnjak zaštite spomenika kulture 24-25*, Zagreb, 1999., 151-170. Tu je objavljen i prvi tloris kompleksa s njegovim tumačenjem razvojnih faza u tom trenutku.

² I. PETRICIOLI, *Spomenici romaničke i gotičke arhitekture u benkovačkom kraju, Benkovački zbornik I*, Benkovac, 1987., 119.

³ Isto.

⁴ S. GUNJAČA, *Rad Muzeja hrvatskih starina u godini 1952, Starohrvatska prosvjeta III/74*, Zagreb, 1955., 228.

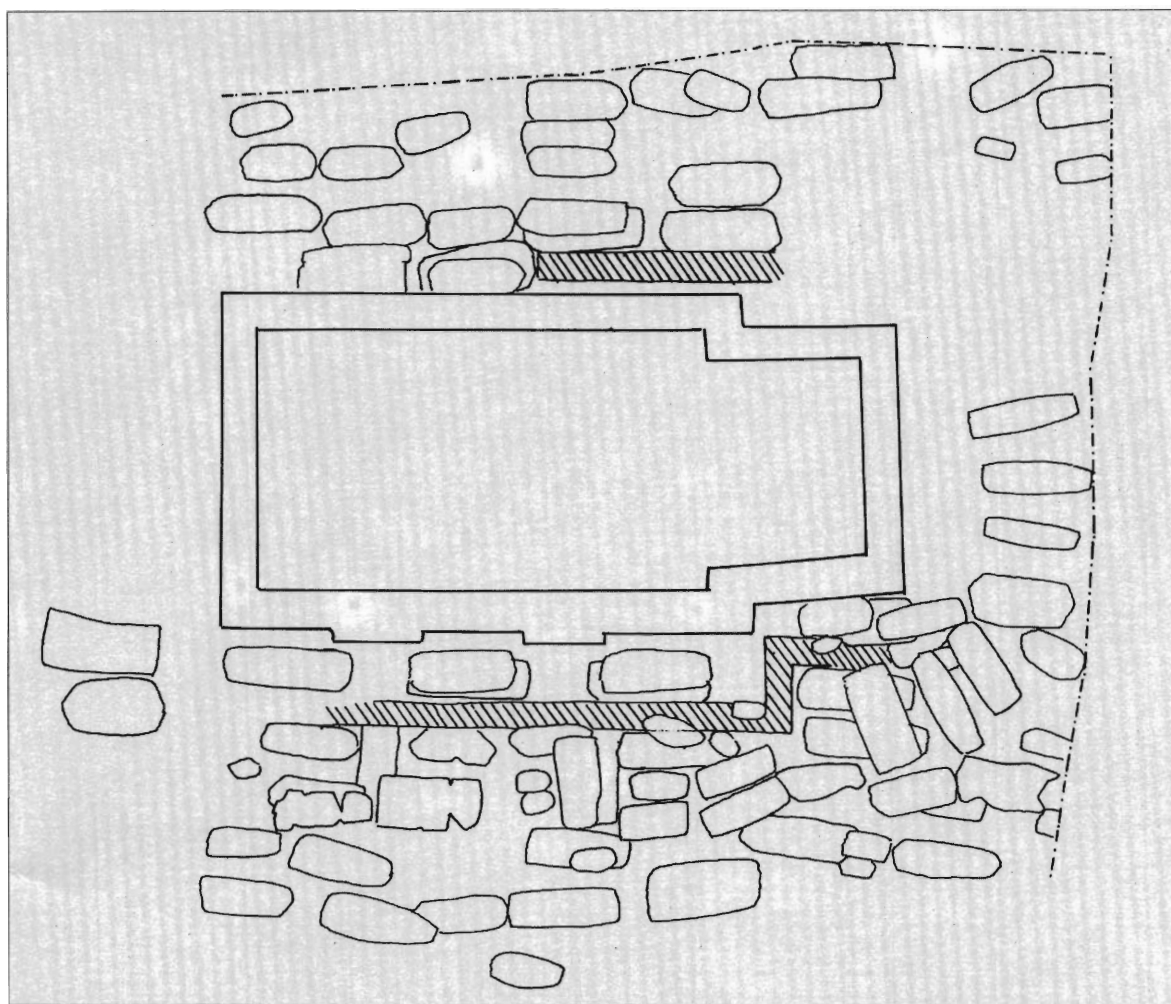
⁵ N. GABRIĆ, *Neobjavljeni starohrvatski spomenici u Arheološkoj zbirci Franjevačkog samostana u Sinju. Kačić 6*, Split, 1974. Župu Sv. Martina u Lepurima opslužuje, naime, franjevačka provincija kojoj pripada i sinjski samostan, pa su fratri-župnici nalaze s lokaliteta odnosili u Arheološku zbirku toga samostana.

⁶ V. DELONGA, *Predromanički spomenici iz crkve Sv. Martina u Lepurima kod Benkovca, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 35, (Petriciolijev zbornik I)*, Split, 1995., 303-325. - V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996., 196-202.

*Arheološki lokalitet s razorenom crkvicom
Sv. Marina u Lepurima*

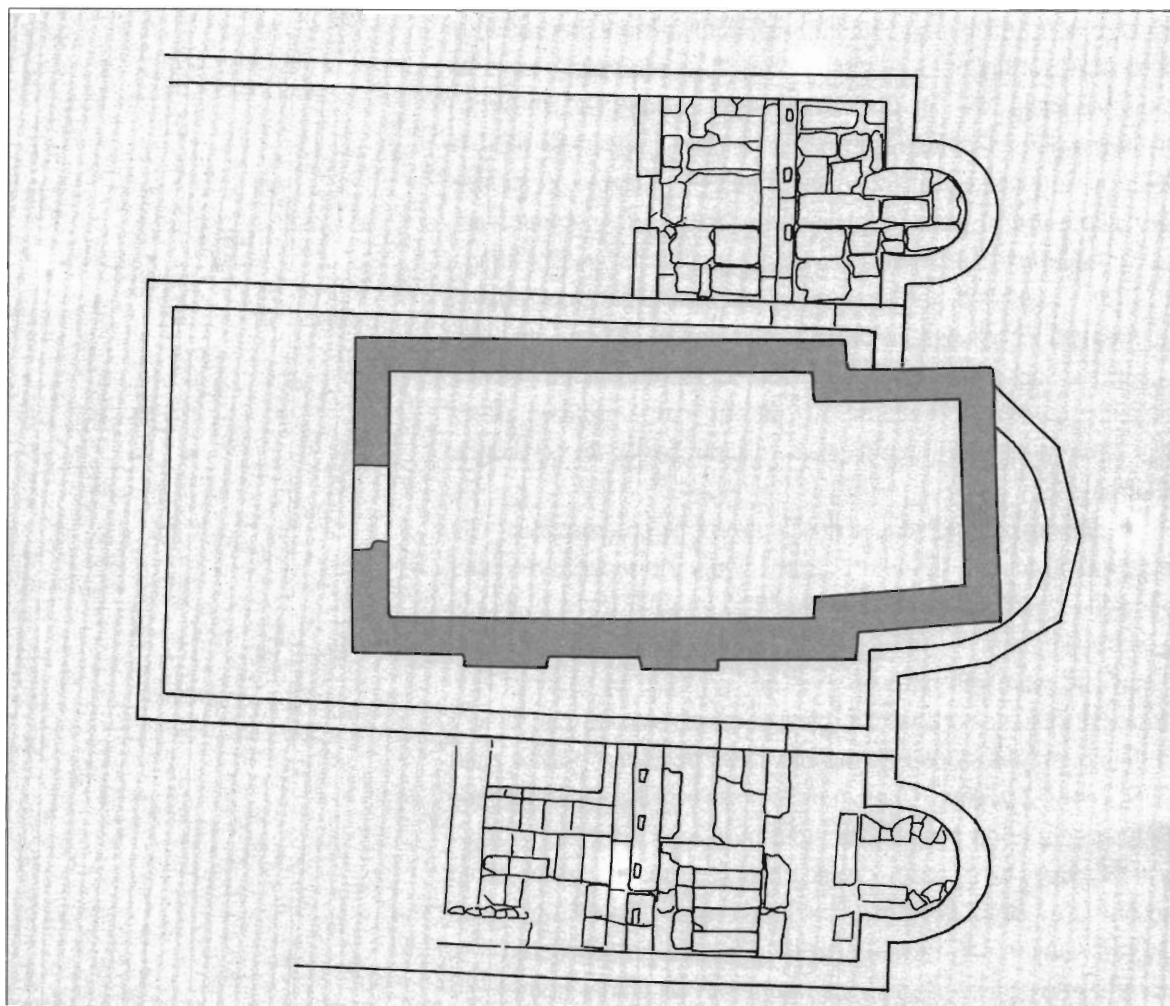
istraživanja kada se ustanovilo da su posadeni unutar ranijeg i znatno prostranijeg povijesnog objekta. Istraživanje prostora uokolo crkvice podrazumijevalo je uklanjanje brojnih grobnica građenih u suhozidu, od kojih su mnoge bile ugrađene tijekom 19. i 20. stoljeća. Najmanje je problema zadavao prostor iza postojeće apside koji je na istoku omeđen ogradnim zidom groblja. Iako je taj čitav prostor istočno od apside bio ispunjen grobnicama u suhozidu i to u tri razine, nije bilo drugih prepreka istraživanjima kao što su to bile betonske grobnice ili pak orijaški čempresi. Već pri uklanjanju prvog sloja najmlađih grobnica pokazali su se, uokolo postojeće pravokutne apside, relativno dobro sačuvani zidovi jedne poligonalne apside starijeg objekta. Njezin je promjer ukazivao na to da je ta crkva bila prostranija od postojeće te da će se njezini uzdužni zidovi protezati uokolo postojeće arhitekture. Stoga su upravo tu započela iskapanja koja su imala za cilj ustanoviti opseg toga objekta i njegovo protezanje u smjeru sjever-jug. Uskoro su se pokazale još dvije apside sjeverno i južno od one pravokutne. Njihov polukružni oblik, način zidanja i temeljenje na višoj koti upućivalo je na zaključak da je riječ o apsidama koje su prigradene starijem objektu u nekoj narednoj

povijesnoj fazi. Otkrivanjem ovih apsida definirana je i ukupna širina građevinskog sklopa koji je prethodio miniranoj crkvi te su iskapanja nastavljena u smjeru zapada, unutar perimetralnih zidova. Ubrzo su ustanovljeni osnovni obrisi starijih građevina i njihov odnos prema zidovima minirane crkvice.

Srednjovjekovna minirana crkva Sv. Martina sagrađena je unutar perimetralnih zidova jedne starije jednobrodne crkve koja je na istoku imala ponešto nepravilnu apsidu, izvana poligonalnu, a iznutra polukružnu. Ta je građevina bila ne samo šira već i duža od postojeće, s tim da je apsida srednjovjekovne crkvice sjela svojim sjevernim dijelom preko ramena poligonalne apside (vidi tloris). Od te starije crkve arheološki nije istražen jedino njezin zapadni zid, dakle pročelje jer to sprječavaju neke grobnice koje su još u upotrebi. Ipak taj se zid nazire u nekim svojim dijelovima, pa je stariji objekt jasno definiran u ukupnom svojem opsegu. Ova je crkva imala po jedna vrata u istočnom dijelu na sjevernom i na južnom zidu. Istraživanja su ujedno pokazala da je ova crkva prvi građevinski objekt na ovom položaju i izgrađena je praktično na zdravici. Podignuta je svakako u 5. ili 6. stoljeću, a skromni ulomci reljefa ranokršćanskog obilježja to i potvrđuju. Ova je

*Tloris crkvice Sv. Martina
s novovjekovnim grobljem oko nje*

*Tloris otkopanih zidova starijih crkava
oko Sv. Martina u Lepurima*

crkva imala ožbukanu podnicu koja je mjestimično sačuvana u najnižim slojevima postojeće pravokutne apside i u južnom ramenu same crkve. Nedugo nakon što je ova prva crkva bila sagrađena, dobila je pravokutne prigradnje istovjetnih širina sa sjeverne i s južne strane. Dužinu južne prigradnje nije moguće ustanoviti jer se zid proteže pod suvremenu betonsku grobnicu. Što se tiče sjeverne prigradnje njezin je sjeverni zid duži od ukupne dužine prve crkve, pa to dopušta pretpostaviti da je u drugoj fazi kompleksu bilo prigradeno i jedno predvorje u ukupnoj širini građevinskog sklopa. To treba provjeriti u narednim istraživanjima. Sjeverna i južna prigradnja završavaju spomenutim polukružnim apsidama, no one ne pripadaju istoj građevnoj fazi već su dozdane u nekoj trećoj intervenciji. Prigradnje su izvorno završavale ravnim istočnim zidom.

Čitav je građevinski sklop doživio znatno preoblikovanje u trećoj fazi, bez sumnje u doba predromanike. Bočnim su prigradnjama dozdane polukružne apside i dograđen im je novi zapadni zid tako da su postale zasebni sakralni prostori. Sjeverna je strana dogradnje kraća pa je njezina dužina gotovo istovjetna širini čime je ta "kapela" postala kvadratnog oblika s apsidom na istoku.

Južna je nešto duža, pravokutnog oblika. Ovim su kapelama u to doba dozidani i piloni kvadratnog presjeka u kutovima iz čega se dade zaključiti da su podržavali neku svodnu konstrukciju. Prostorno preoblikovanje koje je doživio čitav građevinski sklop u doba predromanike svakako je najzanimljivije. Njegovi ostaci nisu na svakom mjestu jednako kvalitetno sačuvani jer su ga intervencije kasnijih razdoblja (jedna u kasnom srednjem vijeku, a druga u 17./18. stoljeću) znatno izmijenile. Ipak graditeljski elementi koji su preostali čitljivi nakon kasnijih intervencija, bilo da su uklopljeni u kasniji građevinski sklop bilo da su ostali izvan zahvata kasnijih graditelja dostatni su da bi nam približili sliku cjelokupnog sklopa (ili bar njegova najzanimljivijeg dijela) u doba predromanike.

Građevinskih intervencija poslije razdoblja predromanike bila je posve pošteđena sjeverna "kapela". Ona je u jednom trenutku porušena, vjerojatno u vrijeme kada je rušenje doživio i cijeli građevinski sklop, s time da se na njezinu mjestu nije više ništa obnavljalo. Ovo rušenje valja svakako povezati uz gradnju kasnosrednjovjekovne crkvice s pravokutnom apsidom, koja je i podignuta nakon što je i glavna crkva bila porušena, a to se zbilo otprilike u 14. stoljeću. Ukupan prostor sjeverne kapele bio je tada zasut do visine do koje su bili sačuvani njezini zidovi, a to znači cca 150 cm. U taj su nasip kasnije ukapani grobovi uz novu crkvu no oni nisu oštetili ni zidove kapele niti njezin pločnik. Relativno dobrim stanjem sačuvanosti sjeverna "kapela" ponajbolje ilustrira narav i kakvoću intervencija na ukupnom sakralnom kompleksu u doba predromanike. Osim što je sjeverna prigradnja preoblikovana u "kapelu" s novom polukružnom apsidom i s pilonima koji su podržavali svodnu konstrukciju, u "kapeli" je postavljen pločnik koji je u cijelosti sačuvan. Pločnik je složen od vrlo masivnih podnih ploča, a točno na polovici dužine ima dvije stepenice koje dijele prezbiterij od naosa. Na drugoj su stepenici utori za usađivanje pilastara, pa je razvidno da je "kapela" tada dobila i oltarnu ogradu.

Isti, je takvim pločnikom bila prekrivena i velika ranokršćanska crkva, no on je, zahvaljujući kasnijim intervencijama, tek djelomično sačuvan. Bio je sastavljen od izrazito masivnih ploča i do 15 cm debljine, pa stoga i ne čudi da su zidovi srednjovjekovne minirane crkvice položeni neposredno na predromanički pločnik. U trenutku kada je građena nova srednjovjekovna crkvice unutar perimetra one ranokršćanske, pločnik stare crkve bio je u cijelosti sačuvan. Tek je kasnije devastiran ukapanjem grobnica u crkvicu 18. stoljeću. Stoga su njegovi tragovi danas sačuvani uglavnom pod zidovima minirane crkvice, a u cijelosti je sačuvan u uskom prostoru između sjevernog zida minirane srednjovjekovne crkvice i sjevernog zida ranokršćanske crkve. Neobično je važno što je pločnik upravo tu sačuvan u ukupnoj

dužini jer se pokazuje da je bio sastavljen u tri razine. Najvišu je razinu imala apsida uključujući ramena do bočnih vrata. Odatle je započinjala slijedeća razina, niža za jednu stepenicu i to točno do polovice ukupne dužine crkve (uključujući apsidu). Na toj idealnoj polovici crkve stajala je oltarna ograda od koje su sačuvani utori za usađivanje pilastara. Naos je bio niži za dvije stepenice kao i u sjevernoj "kapeli". No to nije bila i jedina intervencija u predromaničko doba. Crkva je, uz tri razine pločnika koji se podižu od zapada prema istoku dobila u svojem središtu i po jedan par stupova koji su očigledno podržavali svod, tj. kupolu. Bili su to rimski izlijebljeni stupovi kvadratnog presjeka nadvišeni masivnim kapitelima, a za jedan je od tih nosača kupole poslužio i golemi rimski arhitrav koji je kasnije završio kao građevni materijal u zapadnom dijelu sjevernog zida srednjovjekovne crkve. Spomenuti su stupovi, odnosno nosači kupole, bili sačuvani sve do miniranja crkve 1992. godine unutar južnog perimetralnog zida srednjovjekovne crkve, ali nisu bili vidljivi. Rimski su stupovi (kao što smo prije kazali) bili postavljeni neposredno na predromanički pločnik. Budući da nisu imali vlastitih temelja, a podržavali su kupolu, trebalo ih je u jednom trenutku ojačati. To je napravljeno tako da su bili obzidani s tri strane, pa su zapravo ostali ugrađeni u masivni pylon pravokutnog presjeka. Uslojena gradnja tog obzida pokazuje da je to bila romanička intervencija. No očigledno ni tako obzidani nisu uspjeli sačuvati crkvu ili pak samo kupolu od rušenja. Kada je cijeli kompleks bio porušen u 13./14. stoljeću stupovi su ostali stršiti u prostoru zajedno s kapitelima na njima. U novoj obnovi, prilikom gradnje srednjovjekovne crkvice u 14. stoljeću, uspostavljena je nova linija južnog zida, a ona je usuglašena s postojećim pylonima. Kako su piloni bili masivniji od novog zida, ostao je dio stršiti na vanjskom plaštu južnog zida te se je istraživačima činilo da je južni zid providen dvjema lezema, što je onda ocijenjeno kao stilski element na srednjovjekovnoj crkvici.⁷ Sjeverni je pak par nosača morao biti uklonjen jer se nije uklapao u novi projekt srednjovjekovne crkve, pa je stoga spomenuti arhitrav, koji je služio kao jedan od dva preostala nosača kupole, ugrađen u zid nove crkvice. Tijekom uklanjanja ruševina pronađen je monumentalni kapitel koji je sve do miniranja objekta bio ugrađen u južnome zidu, a izvorno je vjerojatno pripadao istočnom pilonu. Kako je bio vrlo razvijene forme njegovi su listovi bili širi od samog izlijebljenog stupa te su stršili iz zida i bili vidljivi i na nutarnjem licu južnog zida. Takvog su ga zatekli tada zadarski muzealci I. Petricioli i M. Suić kada su ranih 50-tih godina posjetili crkvicu i zapazili lišće rimskog kapitela u južnom zidu crkve visoko pod strehom. Nisu, naravno, mogli ni slutiti da to lišće pripada kapitelu koji stoji izravno na svojem stupu, na tom mjestu još od 9. stoljeća.⁸ To stršeće lišće kapitela bilo je u crkvici vidljivo do njezina popravka 1973. godine. U toj

⁷ I. PETRICIOLI, nav. dj.

⁸ Dugujem zahvalnost prof. Petricioliju koji mi je ovo posvjedočio i potanko opisao stanje po sjećanju. Bez tog bi svjedočenja bilo teže rekonstruirati što se zapravo zbilo.

je obnovi spomenuto stršeće lišće otklesano da ne bi dalje "narušavalo" cjelinu južne zidne plohe, a o tome mi je posvjedočio kapelan crkve koji je osobno otklesao stršeće dijelove kapitela čekićem. Upravo je takav kapitel i pronađen nakon miniranja crkve u njezinim ruševinama. Lišće mu je sačuvano na dvjema stranama, onima koje su bile uzidane u masu južnog zida, a sa dvije je strane otučen grubom klesarskom alatkom.

Što se tiče južne prigradnje i intervencija na njoj u predromaničko doba tu je problem nešto složeniji. Južna je prigradnja ranokršćanske crkve svakako dobila polukružnu apsidu kao i ona sjeverna i pretvorena u kapelu, ali nešto dužu od sjeverne. U njoj je zatečen relativno dobro sačuvan pločnik, ali je razina pločnika u južnoj kapeli znatno niža od predromaničkog pločnika u glavnoj crkvi. Ova je "kapela" gotovo u cijelosti bila prekrivena tim pločnikom koji je bio raspoređen u tri razine, podižući sa za po jednu ili dvije stepenice od zapada prema istoku. Najviša je razina pločnika bila u istočnom dijelu "kapele", dakle u apsidi pa do južnih bočnih vrata koja su vodila u glavnu crkvu. Kod vrata je počinjala druga razina te se na nju silazilo i iz glavne crkve. Ta je razina završavala dijelom pločnika na kojem su utori za oltarnu ogradu. Od te se razine silazilo dvjema stepenicama na donju koja se protezala do zapadnog pročelja. U toj je zapadnoj zoni u sjevernom njezinom dijelu omeđen neki grob sedrenim klesancima koji još nije istražen (vidi tloris), pa nad njim nema pločnika. Zapadni je zid pročelja "kapele" sačuvan samo u jednom redu kamenja. U njemu nije bilo vrata, a položen je neposredno na ožbukanu podnicu koja, čini se, pripada ranokršćanskoj fazi. U ovu se južnu "kapelu" ulazilo samo kroz vrata na južnom zidu glavne crkve, a u doba predromaničke pregradnje ona su bila

*Greda oltarne ograde
s natpisom: ...ERTVS ABBA HVNC
DOMUM (edifi)CAVIT*

*Ulomak grede oltarne ograde
s natpisom: (in nomine Domi)NI IESU
CHR(ist)I EGO AV TE KAR(olus?)*

sužena za oko 20 cm u odnosu na njihovu širinu iz rano-kršćanskog razdoblja. Među podnim pločama ove "kapele" bio je i ulomak predromaničkog arhitrava što je onda pobudilo sumnju u to da li je pločnik južne kapele izvorno predromanički. To se uskoro potvrdilo i spoznajom o tome da je ona velika ploča s utorima za oltarnu ogradu zapravo dospjela u južnu "kapelu" iz glavne crkve kojoj je izvorno pripadala, a gdje se po pukotini spaja sa svojim ostatkom. Ovom je spoznajom riješen problem ukupnog rasporeda utora za oltarnu ogradu u glavnoj crkvi. Postoji i treći pokazatelj koji svjedoči o tome da je pločnik južne "kapele" nastao premještanjem ploča iz glavne crkve. Već smo istaknuli da je taj pločnik u apsidalnom dijelu južne kapele najviši. Njegovim uklanjanje na nutarnjem plaštu apside pokazala se zidna slikarija na žbuci koja je bila sačuvana upravo onoliko koliko ju je zaštitio ovaj pločnik. Slikarija je izbledila, a riječ je o vodoravno postavljenoj biljnoj vitici, slikanoj crvenom i crnom bojom na sloju žbuke koji je izravno nanesen na zid.

Ostaje dakle pitanje kada je u glavnoj crkvi demontiran najveći dio pločnika i premješten u južnu "kapelu". To se nije dogodilo u razdoblju srednjeg vijeka jer je kasnosrednjovjekovna crkvice u cijelosti baštinila predromanički pločnik na kojemu je bila i sagrađena. Seljenje pločnika iz kasnosrednjovjekovne crkvice u južnu kapelu dogodilo se tek u 17./18. stoljeću kada su u glavnoj crkvi ukopane duboke grobnice građene uz obilno korištenje vrlo čvrstog maltera s mljevenom ciglom koji je inače karakterističan za gradnju u kasnom mletačkom razdoblju u nas. Tada je u kasnosrednjovjekovnoj, glavnoj crkvi prvi put korigirana razina poda u naosu i usuglašena s niveletom u prezbiterijalnom dijelu crkve. No ako je tada uslijedilo postavljanje pločnika u južnu kapelu, to znači da ona nije bila razrušena u kasnom srednjem vijeku kao ona sjeverna, već je preživjela i razdoblje osmanlijske vlasti te obnavljana nakon tursko-mletačkih ratova. A to znači da su još u 17. stoljeću na lokalitetu bila dva crkvena objekta, poput gemina, kasnosrednjovjekovna crkvice s pravokutnom apsidom i južna predromanička "kapela" s polukružnom apsidom. Završavajući za sada preliminarno izvješće o razvitku građevnog sklopa crkve Sv. Martina u Lepurima dodajmo i to da su na mnogim mjestima u građevnom sklopu, osobito u sjevernoj i južnoj prigradnji sačuvani znatni tragovi žbuke, ne samo na unutrašnjem plaštu već još više na vanjskom plaštu, a brižnim su konzervatorskim nastojanjem za sada sačuvani od propadanja.

Tijekom iskapanja pronađeno je više ulomaka predromaničkih reljefa. Oni koji su pripadali trabeaciji sačuvali su na sebi dijelove natpisa bilo da je riječ o arhitravu, zabatu ili luku oltarne ograde. Pripadaju ti ulomci različitim oltarnim ogradama, što je i razumljivo jer su na lokalitetu praktično tri crkvena objekta. Na stilsku su raznolikost upućivali i ulomci pronađeni prije iskapanja,

pa je to u prigodi njihove obrade i istaknuto.⁹ Jednu grupu karakterizira natpis koji teče sredinom arhitrava ili pripadajućeg mu luka, a pod njim je motiv pereca, stilski vrlo blizak poznatom natpisu s imenom Branimira iz Muća. Ta je cjelina novim nalazima znatno obogaćena. Drugoj grupi pripadaju oni s natpisom u donjoj zoni i visokim kukama na obodu. Jedan je od tih arhitrava sačuvan u punoj mjeri s neznatnim oštećenjima natpisa koji međutim ne priječe cjelovitu restituciju teksta.¹⁰ Iskapanja su otkrila i treću grupu arhitrava koji stilski pripadaju tzv. "Dvorskoj klesarskoj radionici", opet iz doba kneza Branimira.¹¹ Ovima se nadalje pridružuju i anepigrafske grede, zatim ulomci pluteja i pilastara, te kapitela. Jedan manji ulomak pripadao je svakako ciboriju, pa uz onaj koji je već ranije raspoznat kao ulomak ciborija nesumnjivo svjedoči da je crkva (ili krstionica) bila opremljena i takvim liturgijskim namještajem.

Istraživanje građevinskog sakralnog kompleksa na groblju uvjetovalo je i istraživanje brojnih grobova i grobnica, osobito onih zatečenih unutar arhitekture. Istražen je, naravno i veći broj grobova koji su bili smješteni u neposrednoj blizini građevinskog kompleksa, a nastali su u vrijeme dok je ranokršćanski i predromanički kompleks bio u funkciji. Istraženo je više od 200 grobova i grobnica, od kojih samo dio njih pripada starim povijesnim razdobljima. Do sada je otkrivena samo jedna grobnica koja pripada ranokršćanskom sklopu, a bila je ukopana u sjevernoj prigradnji. Sadržavala je velik broj pokojnika, a drugih nalaza u njoj nije bilo. Nju je u predromaničko doba "prejahao" zapadni zid sjeverne kapele i ona je svojim istočnim dijelom bila pod pragom same "kapele" i, dakako, pred samim ulazom u kapelu. U neko doba njezine su pokrovne ploče popustile, pokrov se urušio i na taj se način otvorila jama, pred ulazom u kapelu. Zato je na tom

⁹ V. DELONGA, *Predromanički spomenici...*, 310

¹⁰ Objavljen je u katalogu izložbe Hrvati Karolinzi, Split, 2000.

¹¹ O toj radionici vidi N. JAKŠIĆ, *Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira, Starobrvatska prosvjeta III/22*, Split, 1995., 141-150. Ulomak sa zanimljivim dijelom teksta koji pripada početku posvetnog natpisa objavljen je u katalogu izložbe Hrvati Karolinzi.

mjestu bila postavljena jedna montažna konstrukcija sastavljena pretežno od predromaničkih arhitrava preko kojih su onda postavljene ploče, pa se preko tog "mosta" ulazilo u "kapelu". Očito se to dogodilo u vrijeme kada je oltarna pregrada bila već demontirana. Na višoj razini od ove ranokršćanske grobnice, u samom kutu između kapele i sjevernog zida glavne crkve, dakle južno od ulaza pred kapelom, pronađena je dječja grobnica koja mora biti u uskoj vezi sa samim donatorom gradnje. U njoj je pronađen i zlatni dječji prsten. Tom starijem sloju srednjovjekovnih ukopa pripada nekoliko grobova koji su istraženi podalje od crkve, sjeveroistočno od samog kompleksa na mjestu gdje je tijekom istraživanja bila napravljena jedna sonda koja je kasnije poslužila kao odlagalište kostiju s istraživanja. Najstarijem sloju u sondi pripadaju grobovi obilježeni nalazima karakterističnim za rane nekropole (tipa Ždrijac), a trećem najvišem sloju grobovi s nakitom karakterističnim za 14./15. stoljeće.

Ovdje objavljeni tekst je preliminarno izvješće, pa zato o brojnim detaljima koji se odnose na pomniju razradu skulpture, epigrafike ili pak, na grobne nalaze, nije prigoda govoriti. To stoga, što slijedi završna istraživačka kampanja koja može znatno dopuniti spoznaje o dosadašnjim nalazima. Više je prostora posvećeno arhitekturi jer se tu novosti mogu očekivati samo u zapadnom, još nedovoljno istraženom dijelu kompleksa. No, i ti, već pročitani odnosi između pojedinih građevinskih slojeva na cijelom kompleksu djelomično će biti podložni reinterpetaciji.

*Archaeological Researches
of the Destroyed Church of
St. Martin in Lepuri near
Benkovac*

Archaeological researches at this locality were undertaken because the medieval church of St. Martin, of simple rectangular ground plan with rectangular apse, was blown up in 1992, while the Northern Dalmatian territory was occupied by Serbian rebel forces. The researches were aimed to enabling reconstruction of the destroyed medieval church. It came out, however, that the medieval (Gothic?) church was built on pre-Romanesque floor of a larger, initially paleo-Christian, church. The earlier church was also single vesseled, but with a polygonal and not rectangular apse, and somewhat larger than the blown up church. The said paleo-Christian church was got additions along its longitudinal sides (possibly a narthex too), which created a structure of complex type. In the pre-Romanesque period, lateral additions were turned into chapels, and the central structure got a massive stone floor cover on which there were erected four Roman architraves to carry the vaults of the new structure. This complex was damaged in the late

middle ages, and on the same pre-Romanesque floor, a smaller Gothic church was built.

In the course of the researches several fragments of pre-Romanesque relieves and dedication inscriptions were found that will help the final interpretation of this complex once the researches are completed. There have also been researches about 200 graves, only a part of them belonging to the middle ages, that produced mostly standard finds known from late medieval graveyards of Dalmatia.